

I-II. Haftalar: Giriş: 90'lardan 2000'lere Küreselleşme Tartışması

Küreselleşme: Tarihsel Dönüşüm ve/veya Bir Dönüşüm İdeolojisi

Çok uzun zamandan beri aşına olduğumuz bu kavramı ilk ne zaman, hangi yıllarda duymaya başladığımızı bir düşünelim. Küreselleşme kavramının popülerleşmesi 90'ların başlarında oldu diyebiliriz; ancak bir akademik mesele olarak toplumsal bilimleri, özellikle sosyoloji ve siyaset bilimini ilgilendirmeye başlaması aslında 80'lerin başlarıdır. Bu tarihten itibaren küreselleşme, sosyal bilimlerin bütününde, sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve ekonomi gibi alanlarda hem önemli bir tartışma yaratmış, hem de bu disiplinlerin her birinde yöntemsel sorunlara yol açmıştır. Bu alanları akademik anlamda dönüştürmüştür. Bu kavram belki sosyal bilimlerin başka hiçbir kavramının ulaşmadığı bir popülerliğe ve yaygın kullanıma ulaşmıştır. Toplumsal ve ekonomik hayatın her alanında, bilimsel ve teknolojik gelişmeden üretim ve ticarete, bankacılıktan sigortacılığa, tarım ve turizme, eğitim ve sağlıktan kültürel ve sanatsal üretime kadar geniş bir alanda anahtar kelime oldu, diğer bir deyişle açıklayıcı bir kavram haline gelmiştir.

Küreselleşme, neyi açıklayan bir kavram olarak ortaya çıktı?

1990'larda küreselleşme, yaygın olarak yaşamın her alanında hissedilen değişim ve dönüşümleri anlatan, bu geniş çaplı dönüşümlerin hem nedeni hem de sonucu olarak kullanılan bir kavramdı. Yaşadığımız dünyayı, içinde bulunduğumuz en dar çevreden, ailemiz ve yaşadığımız kentten, sonrasında da içinde yaşadığımız sosyo-ekonomik düzenden başlayarak giderek genişleyen halkalar halinde ülkemizi, ülkemizin içinde bulunduğu bölgeyi, kıtayı ve tüm dünyayı ve hatta ulaşılabilen uzayı değiştiren ve dönüştüren bir güç olarak tanımlandı.

Kavramın bu popüler kullanımıyla, daha erken başlayan akademik kullanımı arasında elbette derin bir farklılık söz konusudur. Popüler kullanımıyla küreselleşme, 90'lar boyunca, özellikle iktisatçılar, iş dünyası, akademi ve elbette ki siyasetçilerden oluşan geniş bir çevre tarafından adeta bir ideoloji gibi de benimsenmişti. Bu kullanımda, küreselleşmeye, insanlığın içinde bulunduğu bir durumu ifade etmekten çok, bir proje olarak savunuluyordu. Tabii çok

geçmeden küreselleşmeyi hararetle eleştiren bir kesim de ortaya çıktı. Kavrama eleştirel bakan ve küreselleşmenin zararlarından bahseden hem popüler hem de akademik bir kullanım en az küreselleşmenin savunucuları kadar etkili olmaya başladı.

Küreselleşmenin bu şekilde 1990'lara damgasını vuran bir kavram oluşunun ardında, özellikle iş dünyasının ve yeni sağ siyasetin, küreselleşmeyi neoliberal dönüşümle birlikte Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni gelişme/kalkınma modeli ve geçerli ideolojisi olarak sunmalarının etkili olduğunu vurgulamak gerekir. Akademik bir mesele olarak ise, küreselleşmenin, bu popüler ve ideolojik kullanımdan daha önce, özellikle sosyoloji içinde tartışılmaya başlandığını söylemiştik. Bu anlamda küreselleşme, insanlığın dünya üzerindeki varoluşunun geçirmekte olduğu bir dönüşüm olarak ele alındı ve bu dönüşümün çapını ortaya koymaya çalışan kimi temel sorular soruldu:

- 1) Küreselleşme ne zamandır devam eden bir süreçtir? Küreselleşmenin tarihini nereye kadar geri götürebiliriz? Başka bir deyişle küreselleşme ne zaman başladı?
- 2) Bugün yaşadığımız aşama, küreselleşmenin önceki aşamalarından farklı, tarihsel olarak benzersiz bir aşaması mıdır?
- 3) Küreselleşmenin itici gücü, tam olarak tanımlayabiliyorsak nedir? Küreselleşme doğal ve tarihin geri döndürülemez dinamiklerinin sebep olduğu bir süreç midir, yoksa tasarlanmış bir proje midir?
- 4) Küreselleşme ve ulus-devlet arasındaki ilişki nedir? Ulus-devletin küreselleşme içindeki konumu ve geleceği nasıl ele alınmalıdır?

Bu sorular, sosyal bilimlerin hemen her alanında, özellikle siyaset bilimi, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, iktisat ve tarih alanlarında, 80'lerin sonlarından itibaren yoğun bir tartışma başlatmıştı. Bu tartışmalar da kuşkusuz küreselleşmenin farklı yönlerini anlamamızı ve yorumlamamızı olanaklı kıldı.

Peki bu sorular, küreselleşme hakkında hangi tanım ve kavramsallaştırmalara ulaştılar? En temeld küreselleşme şöyle tanımlandı: **Küreselleşme, tarihin farklı dönemlerinde farklı dinamiklerin etkisiyle, dünyanın uzak coğrafyalarının yakınlaşması, kültürel olarak benzeşmesi, zamansal ve mekansal sınırların giderek erimesi ve insanların da bu sınırların erimekte olduğunu giderek daha büyük bir keskinlikle idrak etmeleridir.** Dünyanın bir yerinde meydana gelen olayların ya da gerçekleştirilen eylemlerin, çok uzak coğrafyaları etkilemesi ve buralarda sonuçlar yaratmasıdır. 1492’de “Yeni Dünya” (kime göre?) keşfedildiğinde, bu yakınlaştırıcı ve benzeştirici dinamik, Avrupalıların okyanus aşan gemiler yapmaları ve artan nüfuslarını artık besleyemeyecek olmalarıydı. Coğrafi keşifleri mümkün kılan, teknolojik olarak gemi yapımının ulaştığı düzey, sosyo-ekonomik olarak da Avrupa’nın açlık ve kıtlık koşulları altında olmasıydı. Avrupa’daki demografik baskı, keşifler çağını başlatmıştı.

Çağımızda ise bu taşıyıcı dinamik öncelikle, ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki devrim niteliğindeki gelişmelerdir. Bilgi, bilginin iletilmesi, haberleşme ve iletişim teknolojilerindeki büyük ilerlemeler, ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesini sağlayan altyapıyı oluşturmuştur. Bugün paranın hareketliliğinin, sıcak para dediğimiz olgunun mümkün olmasının altyapısı internettir. Bir yazarın ifade ettiği gibi, internet, **küresel kapitalizmin otobanıdır.** Uluslararası ekonomik faaliyetlerin kapsam, çeşitlilik ve yoğunluğundaki artış küresel toplumsal hareketliliği ve küresel kültürel alışverişi de hızlandırmıştır. Küreselleşme, bu paralel süreçlerin eşzamanlı olarak dünyayı küçültmesi, uzak coğrafyaları birbirine yakınlaştırmasıdır.

Bu yakınlaşma ve sıkışma zaman ve mekân kavrayışımızı değiştirmiş, Mekânlar arası zamansal farklılık ortadan kalkmış, bilgi ve fikirler saniyeler içinde taşınır olmuştur. Bilgi ve fikirlerin yayılım hızının zamansal ve mekânsal farklılığı ortadan kaldırması, **zaman-mekân sıkışması** dediğimiz olgu, dünya üzerinde yaşayan insanların küresel bir kavrayış geliştirmelerine de neden olmuştur. Yani sadece maddi dünya değil, zihinler, bakış açıları ve düşünme biçimleri de yakınlaşmıştır. Bugün dünyanın birbirinden çok uzak bölgelerinde yaşayan insanlar, kendilerini küresel bütünlüğün parçası olarak algılamaktadırlar. Bir yandan etnik, ulusal, dinsel ve dilsel aidiyetler keskinleşmektedir; ancak bu aidiyet biçimleri artık mekânsal olarak sabitlenememekte, kimlikler dünyanın her yerinde kendilerine yaşam alanı açmak istemektedirler. Bu süreçte de diğer kimlik unsurları ile etkileşmekte, değişip

dönüşmektedirler. Diaspora ve melez/ hibrid kimlikler bu yeni dönemin kültürel ifadeleridir. Bu nedenle, sözgelimi sosyolojik açıdan en dar ölçekte tanımlanabilecek bir kimlik/aidiyet unsuru, örneğin herhangi bir dilin en az kullanılan diyalekti üzerinden tanımlanan bir kimliğin üyeleri, sadece kendi özgün coğrafyalarında değil, dünyanın başka yerlerinde de yaşam alanı talep etmektedirler. Küresel bir bütünlük kavrayışı içinde hareket etmektedirler. İşte bu ikili kavrayış –yani hem özgün kimliklerin keskinleşmesi hem de bu keskinleşmenin küresel bir bütünlük içinde olması, sosyal bilimciler tarafından, tarihin önceki dönemlerinde olmayan bir **küresel bilinç** olarak tanımlanmaktadır ve bu yeni bir olgudur.

Dolayısıyla tarihsel olarak küreselleşme, en genel anlamda dünyanın tekil (single) bir toplumsal-kültürel alan olmaya gidiş süreci olarak tanımlanabilir. Bu anlamda yeni bir süreç değildir. Ancak 20. yüzyıl sonlarının küreselleşmesi, bu ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı benzersiz bir aşamadır. Bu benzersiz aşamanın ayırt edici özelliği ise şöyle netleştirilebilir: Bugünkü küreselleşme, üretici güçlerin ve teknolojinin, özellikle bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sonucunda, modern kapitalizmin geldiği yeni bir aşamadır. Bu yeni aşamada kapitalizm, ulusal sınırları tamamen aşan bir mantıkla, uluslararası şirketler ve yatırımlar aracılığı ile yeni bir nitelik kazanmıştır. Tüm dünyaya standart ürünler sunan **küresel bir pazar ve bu pazarın ihtiyaç duyduğu tüketim toplumu çerçevesinde yaşanan insani ve kültürel bütünleşme** bugünün küreselleşmesinin temel niteliğidir.

Bu tanım 90'lı yıllar boyunca, küreselleşmeyi doğrudan gelişme ve ilerlemeyle özdeşleştirmiş ve küreselleşme insanlığın gelebileceği en ileri aşama olarak sunulmuştur. Adeta bir ideolojiye dönüşmüştür. Dolayısıyla 90'lar boyunca, bir yandan toplumsal bir durum olarak küreselleşme ve küresellik (globalization, globality), diğer yandan da, ekonomik bir dönüşüm modeli ve ideolojik olarak savunulan küreselleşmecilik (globalizm) meselesini, hem birbirinden ayırmak, hem de aralarındaki ilişkiyi görmek gerekir. Küreselleşmecilik ideolojisinin ana unsurları küresel pazar, tüketim toplumu ve sınırsızca hareket edebilen sermayedir. Küreselleşmenin 90'larda kurulan bu ideolojik hâkimiyeti sarsılsa da, halen var olmaya devam etmektedir.

Peki, elbette ki bu ideolojinin hâkimiyeti altında, dünya nasıl giderek artan bir hızla küreselleşmektedir? Bu noktada, ekonomik, siyasal, kültürel vb. küreselleşmelerden söz

edebiliriz; ya da daha da somuta inerek, dünya üzerindeki yaşam biçimlerinin, anlayışların, kurumların, yapıların küreselleşmesinden söz edebiliriz. Ama bizatihi küreselleşmenin kendisinden bahsediyorsak, bu yeni küreselleşmenin çok belirgin iki özelliğinin altını çizmek gerekir:

- 1) **Bağlantılılık (connectivity)**, dünyanın birbirinden çok uzak coğrafyalarının ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve bilişsel (cognitive) olarak, **sürekli** birbiri ile bağlantılı olma hali,
- 2) Bu bağlantılılık durumuna paralel olarak, yaygın bir **küresel bilincin (global consciousness)** ortaya çıkmış olması.

Bu iki durum arasında da toplumbiliminde **düşünümsellik (reflexivity)** adı verilen bir ilişki ya da durum söz konusudur.

Düşünümsellik, bu iki durumun, birbirlerini sürekli besleyen ve pekiştiren, döngüsel bir ilişki içinde olmaları demektir. Yani, dünyanın birbirinden çok uzak yerlerinde yaşayan insanların küresel bir kavrayışlarının olması, kendilerini son tahlilde küresel bir bütünlüğün parçası olarak algılamaları, küreselleşmenin maddi dinamikleri diyebileceğimiz ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel bağlantıları kuvvetlendirmekte ve çeşitlendirmekte; bu bağlantılar güçlendikçe ve çeşitlendikçe de, küresel bilinç daha da keskinleşmektedir. Bu noktada tipik bir örnek 11 Eylül saldırısı olabilir. En genelde 11 Eylül, Batı ve Batı-dışı dünyanın arasındaki keskin uçurumu vurgulayan bir sorun gibi görünse de, hem gelişmiş Batı toplumlarını, hem de bağımlılık ilişkileri içindeki Batı-dışı dünyayı, aynı anda farklı bir aşamaya taşımış; her iki kesimde de küresel bir tehdit kavrayışı gelişmiştir. Yeni binyıl, insanlık için, yeni ve küresel tehdit(ler) çağı olarak başlamıştır.

Buraya kadar vurgulanan noktaları tekrar bir toparlayacak olursak, küreselleşmeye akademik, bilimsel ve tarihsel bir yaklaşım, küreselleşme ile ilgili standart, popüler yaklaşımın tersine, küreselleşmeyi içinde bulunduğumuz son aşamayı çok aşan, uzun vadeli bir süreç olarak alır. Ancak, özellikle 1970'lerden itibaren Batı kapitalizminin liderliğinde yaşanan dönüşüm, bu uzun tarihsel sürecin son derece hızlandığı ve küresel bir bilincin, kendisinin küreselleştiği bir son aşamadır.

